

## O'ZBEKISTON ARXITEKTURASI TARIXINING O'ZIGA XOSLIGI

**Shakarova Laylo Odilovna**

Samarqand davlat arxitektura va qurilish instituti

“Bino va inshootlar arxitekturasini” yo'nalishi magistranti

### Annotatsiya

Maqolada milliy arxitektura san'atining miloddan avvalgi davrdan boshlabhozirgi kungacha rivojlanish bosqichlari yoritilgan va chuqur tahlil qilingan.

**Kalit so'zlar:** naqqoshlik, ganch o'ymakorligi, me'morchilik, devoriy tasvir, gumbazli, miniatura, maqbaralar.

### KIRISH

O'zbekiston Respublikasida me'morchilik qadim zamonlardan miloddan avvalgi III minginchi, boshqa ma'lumotlarda esa X minginchi yillardan boshlangan. Juda ko'p arxeolog qazilmalar bu hududda otashparastlar va budda dinlariga mansub bo'lgan ibodatxonalar qurilganligidan dalolat beradi. O'sha davrlarda qal'alar qurilishi ham keng rivojlangan. Qal'alar balandlik joylarida qurilgan bo'lib, tashqi dushmanlardan muhofaza vazifasini o'tagan. Hozirgi kunga kelib ham 400 ga yaqin qal'alarning qoldiqlari O'zbekiston hududida mavjuddir [1-3].

Mamlakatimizda topilgan eng qadimiy san'at yodgorliklari (Zarautsoy sur'atlari) mezolit davriga mansubdir. Kaltaminor madaniyati narmalari neolit davrining san'ati haqida tasavvur beradi. So'x (Farg'ona) vodiysidan topilgan ikki ilonning boshi bir-biriga qaratib, bilaguzuksimon qilib ishlangan yirik tosh haykal miloddan avvalgi II ming yillikning oxirlari - miloddan avvalgi I ming yillikning boshlarida yaratilgan. O'sha davrlarda sodda chizma (uchburchak, archasimon, yo'l- yo'l) bilan bezatib sopol idishlar tayyorlangan. Turar-joylar tosh davrida g'orlardan (Teshiktosh g'ori) hamda daraxt shoxlari va poxoldan ishlangan konussimonchaylaldan iborat bo'lgan [4-6].

### MUHOKAMA VA NATIJALAR

Aholining bir qismi ko'chmanchilikdan o'troqlikka o'tgach, tosh, guvala, paxsa, sinchli uylar qurila boshlangan. Bronza davrida O'zbekistonning janubida (Sopollitepa) murakkab arxitektura komplekslari vujudga kelgan. Bronza, kumushdan nafis zargarlik buyumlari, idishlar tayyorlangan, sopol idishlar bo'yali geometrik naqshlar bilan bezatilgan. Buxoro vohasida Qizilqirdan (miloddan avvalgi II ming yillik) va Farg'ona vodiysidagi Chustdan topilgan sopol buyumlar (shakl jihatdan turli-tuman: qozon, xurmacha, xum piyola, qadah va boshqalar) kulollik charxining yordamisiz qo'lda tayyorlangan. Ilk temir davrida to'g'ri to'rtburchak (Qiziltepa, Bandixontepa), aylana (Kuchuktepa, milodan avvalgi III asrda

bunyod etilgan Qo'yqirilgan qal'a ham aylana tarzda) qal'a-shaharchalar qurilgan. Afrosiyobdantopilgan arxitektura inshootlarining xaroba va 58 qoldiqlari, ulardagi san'at asarlari Axmaniyalar (Eron) san'atiga yaqindir [3-4].

Milodgacha bo'lgan I ming yillikda Baqtriya, So'g'd, Xorazm kabi haqiqiy shaharlar vujudga kela boshlaydi. Qal'alar yarim doira shaklidagi minoralar, devor ichi yo'llari, tiyrandoz o'qchilar uchun mo'ljallangan ko'pgina tuynuklar bilan qurila boshlangan. To'g'ri burchakli yoki doira shakliga ega konstruksiyalar qal'a devorlarini mustahkamlagan. Surxondaryo viloyati hududidagi qadimgi Qiziltepa, Bandixon, Talashkan va boshqa shaharlar bunga misol bo'la oladi. Bu shaharlarning barchasida qo'rg'on va alohida ma'muriy hukumat komplekslari, devor ortida esa xavfli harbiy harakatlar kunlarida shahar aholisini boshpana va himoya bilan ta'minlash mumkin bo'lgan inshootlar bunyod etilgan. Qishloqlarda alohida qo'rg'onlar bunyod etilgan [2].

Qadimgi me'morchilik san'atining yuksak namunalaridan bo'lgan uch minorali Xorazm xoqonlarining saroyi, ko'pincha katta zallari va xonalari bilan ajralib turadi. Afrosiyob, Varaxsha, Panjikentdagi arxeologik qazish ishlari turar-joy binolarining aralash tartibda qurilganligini ko'rsatdi. Uylar 2-3 qavatli, ularni bezashda boy devoriy tasvir, tasviri hamda naqshimkor usuldagi yog'och o'ymakorligi qo'llanilgan, yashashga mo'ljallangan qismi va qabulxona, mehmonxona bir-biridan farq qilgan.

Hozirgacha saqlanib kelgan Afrosiyob shaharchasidan topilgan choisi saroy devorlaridagi naqshu nigorlarda Chag'oniyon elchilari, og'ir yukli karvon, son- sanoqsiz parrandayu jonivorlar tasviri aks ettirilgan. Tasvirlardagi odamlar va ularning liboslari, musavvirlar tomonidan o'ta aniqlik bilan chizilgan. O'sha olis zamonlarda kechgan tarixiy voqealarni aks ettirgan musavvir so'g'd tasviri san'atining tom ma'nodagi durdonasini yaratgan.

O'zbekiston hududi me'morchiligida V - VI asrlardan aylana yoki kvadrat asosga o'rnatilgan gumbazlar konstruksiyalari takomillashtirilgan, maqbara, masjidlar gumbazli qilib bunyod etila boshlangan. Tasviri san'at yanada rivojlangan. VII - VIII asrlarda yurtimizga arablar kelgach, bu yerdagi ba'zi arxitektura yodgorliklari, tasviri san'at asarlarini yo'q qilib tashlangan, shaharlarga shikast yetkazilgan. Shu tufayli milliy san'atimizda sal kam bir asrgacha tushkunlik hukm surgan. Arablar istilo qilgan yerlarida dastlab masjidlar qurishga, qadimiy ibodatxonalarni masjidlarga aylantirishga e'tibor berganlar.

Termiz maqbaralaridagi ganch o'ymakorlik san'atini o'sha davrning yuqori cho'qqisida bo'lgan deyishimiz mumkin. XII asrda muqarnaslar hosil bo'ldi va ular ko'pgina binolarda qo'llanila boshlandi. XIII asrda ganchkorlik san'ati yanada yuksaldi. Bunga Afrosiyobda topilgan ajoyib ganch o'ymakorligi ishlari misol bo'la oladi. XIV- XVIII asrlarda ham binolarning ichki tomonlarini bezatishda ganchkorlik san'atidan foydalanilgan. Ganchkorlikning eng cho'qqiga chiqqan davri XVIII asrning oxiri XIX asrning boshlari bo'ldi. XIX asrning boshlarida buyuk ganch o'ymakorlaridan Abdurahim Hayotov, Usta Murod, Usta Fuzayl, Usta Nosir, Usta Hayot Nosirov, Usta Hoji Hafiz, Usta Nasrulloboy, Usta

Abdujalil, Usta Azim, Usta Omonullo, Usta G'ofir, Usta Ibrohim, Usta Sarvi, Usta Abdufattoh kabi ustalar o'z faoliyatlarini olib borganar.

## XULOSA

Yuqoridagi ma'lumotlardan kelib chiqib, asrlar davomida ulug' ajdodlarimizning milliy-ma'naviy merosi shaxs kamolotiga juda ahamiyatliligi, ajdodlarimizning bizga qoldirgan ma'naviy xazinalaridan o'rinli foydalanish, ularni yosh avlodga ko'proq tanishtirish, o'rgatish kerak bo'ladi. Ana shu ma'noda, sharqona bezaklar o'quvchilarni estetik qobiliyatlarini shakllantirishda va ma'naviy yuksak, go'zal va nafosatli bo'lib tarbiyalanishlarida ahamiyati beqiyosdir. Ko'zlangan maqsad talabalarning milliy arxitektura yodgorliklarga bo'lgan qiziqishlarini yanada orttirish hamda estetik qobiliyatlarini shakllantirish. Sharqona bezaklarni qay darajada ko'ra olishi, idrok etishi, ulardagi rang uyg'unligini chiqarishva bir-biriga ta'sirini anglay olishi, tasavvur va dunyoqarashini yanada kengaytirish. O'quvchilarda milliy me'morchilik haqidagi tushunchalarini boyitish, ularni qurilish materiallari, qurilish chizmachiligi, amaliy san'at bilan chuqurroq tanishtirish maqsadimizdir. Shuning uchun ajdodlarimizning milliy arxitektura tajribalarini yosh avlodga o'rgatish, ularda ilm-ma'rifatga, madaniy qadriyatlarga va kasb-hunarga qiziqtirish, ustoz-shogird an'analari asosida tarbiyalash, o'quvchilarning axloq odobi, bilim darajasi, umuman, ularning ma'naviyatining shakllanishi muhimdir.

## ADABIYOTLAR

1. To'ychiyev N.J. (2010). Bino va inshootlar konstruksiyasi. Toshkent, "Vorishnashriyot".
2. Po'latov X., P. Zohidov va boshqalar. (2005). "Arxitekturaviy kompozitsiya asoslari". Toshkent, "Talqin" nashriyoti.
3. Masharipova S.A. (2010). Arxitektura tarixi. O'quv qo'llanma. – Toshkent, "San'at, arxitektura va shaharsozlik tarixi".
4. Qodirxo'jayev P. (2005). Badiiy bezak san'ati. O'quv qo'llanma. Toshkent "Iqtisod - moliya" nashriyoti.
5. Ахмедов, Д. Д., & Косимова, Ш. Ф. К. (2021). Роль Ландшафтного Дизайна В Разработке Генерального Плана Города. Central Asian Journal Of Arts And Design, 2(12), 8-18.
6. Axmedov, J. J., & Qosimova, S. F. (2021). The Origin of the "Chorbog" Style Gardens and Their Social Significance. Middle European Scientific Bulletin, 19, 20- 24.